НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ОБДАРОВАНОЇ ДИТИНИ НАПН УКРАЇНИ

«КУЛЬТУРА, НАУКА, ОСВІТА: СМИСЛОЖИТТЄВІ ЦІННОСТІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ»

Київ
2026

DOI https://doi.org/10.63437/978-617-7734-63-4-2026-370
УДК 17.022.1:316.7:316.48:37.013:374.7:376
К90

Рекомендовано до оприлюднення
Вченою радою Інституту обдарованої дитини НАПН України
(протокол № 8 від 21 серпня 2026 р.)

Редакційна колегія:
В. Г. Кремень (голова), О. М. Рафальський (співголова), С. О. Довгий (співголова), М. С. Гальченко, Я. В. Любивий, Г. М. Торбін, Л. І. Ткаченко, В. М. Шульга

Рецензенти:
Сільвія Яскула, професор, Інститут міжкультурних досліджень Факультету міжнародних та політичних досліджень Ягеллонського університету у Кракові (Польща)
Штефан Пуріч, доктор габілітований, професор Факультету гуманітарних і суспільно-політичних наук, проректор з університетського іміджу, міжнародних відносин та європейського розвитку Сучавського університету «Штефан чел Маре» (Румунія)
Рута Марія Вабалайте, PhD з філософії, науковий співробітник Інституту досліджень литовської культури (Литва)

К90 **Культура**, наука, освіта: смисложиттєві цінності в сучасних умовах : монографія / за загальною редакцією В. Г. Кременя, С. О. Довгого, М. С. Гальченка. – Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2026. – 370 с.

ISBN 978-617-7734-63-4

У монографії, що дотримується дискурсу VII Міжнародної міжгалузевої онлайн-конференції (25–27 березня 2026 року) з однойменною назвою, представлено наукові розвідки із сучасних проблем філософії, філософії освіти, соціології, історії, пов'язаних із осягненням смисложиттєвих цінностей в умовах тривалої російської агресії, що свідчить про глибоку кризу світового порядку та переходу від однополярного домінування до багатополярності, де колишні правила безпеки та міжнародні інститути неефективні. Представлено також аналіз та інноваційні рішення освітніх проблем з урахуванням значущості інституту освіти у формуванні знаннєвих, світоглядних, компетентнісних аспектів розвитку особистості.

Адресовано науковим, науково-педагогічним працівникам, здобувачам освіти, зокрема аспірантам і докторантам, що розуміють важливість розгляду сучасних наукових проблем в аспекті міждисциплінарності. Книга є цікавою усім, хто небайдужий до проблем розвитку українського суспільства в умовах спротиву російському агресору й повоєнного поступу України.

УДК 17.022.1:316.7:316.48:37.013:374.7:376

© Колектив авторів, 2026

ISBN 978-617-7734-63-4
© Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2026

NATIONAL ACADEMY OF EDUCATIONAL SCIENCES OF UKRAINE
INSTITUTE OF THE GIFTED CHILD OF THE NAES OF UKRAINE

CULTURE, SCIENCE, EDUCATION: MEANINGFUL LIFE VALUES IN MODERN CONDITIONS

Kyiv
2026

DOI https://doi.org/10.63437/978-617-7734-63-4-2026-370
UDC 17.022.1:316.7:316.48:37.013:374.7:376

Recommended for publication by the Academic Council of the Institute of Gifted Children of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine (minutes No. 8 dated August 21, 2026)

Editorial Board:

V. G. Kremen (chairman), O. M. Rafalsky (co-chairman), S. O. Dovgyi (co-chairman), M. S. Galchenko, Ya. V. Lyubyvy, G. M. Torbin, L. I. Tkachenko, V. M. Shulga

Reviewers:

Sylwia Jaskula, Professor, Institute of Intercultural Studies, Faculty of International and Political Studies, Jagiellonian University in Krakow (Poland)

Ștefan Purici, Doctor of Philosophy, Professor, Faculty of Humanities and Socio-Political Sciences, Vice-Rector for University Image, International Relations and European Development, Stefan cel Mare University of Suceava (Romania)

Ruta Maria Vabalaitė, Doctor of Philosophy, Mykolas Romeris University, Vilnius (Lithuania)

Culture, Science, Education: Meaningful Life Values in Modern Conditions : Monograph / Eds. V. G. Kremen, S. O. Dovgyi, M. S. Galchenko. – Kyiv : Institute of Gifted Children of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, 2026. – 370 p.

ISBN 978-617-7734-63-4

The monograph, which follows the discourse of the VII International Interdisciplinary Online Conference (March 25–27, 2026) with the same name, presents scientific research on contemporary problems of philosophy, philosophy of education, sociology, history, related to the comprehension of meaningful life values in the conditions of prolonged Russian aggression, which indicates a deep crisis of the world order, and the transition from unipolar dominance to multipolarity, where the previous security rules and international institutions are ineffective. Analysis and innovative solutions to educational problems are also presented, taking into account the significance of the educational institution in the formation of knowledge, worldview, and competence aspects of personality development.

Addressed to scientists, scientific and pedagogical workers, and education seekers, in particular postgraduate and doctoral students, who understand the importance of considering modern scientific problems in the aspect of interdisciplinarity. The book is interesting to everyone who is interested in the problems of the development of Ukrainian society in the context of resistance to the Russian aggressor and the post-war progress of Ukraine.

UDC 17.022.1:316.7:316.48:37.013:374.7:376

© Team of authors, 2026

ISBN 978-617-7734-63-4

© Institute of Gifted Children NAES of Ukraine, 2026

ВСТУП / INTRODUCTION

ДУХОВНИЙ КАМЕРТОН ОСВІТИ

Віктор Андрущенко (Київ, Україна)

SPIRITUAL TUNING FORK OF EDUCATION

Viktor Andrushchenko (Kyiv, Ukraine)

ORCID ID 0000-0002-7997-5913

Реформа освіти, продиктована потребами облаштування післявоєнного світу, що розгортається в міру наближення української перемоги, поступово охоплює все більш широкі кола науковців, педагогів, батьківського загалу й навіть учнів та студентів. Паралельно з освітнім дискурсом в освіті впроваджуються інновації, які дедалі помітніше оновлюють освітнє середовище та, що найважливіше, впливають на всіх учасників цього глобального процесу.

Більшість дослідників і педагогів-практиків наголошують на необхідності активнішої цифровізації освіти, застосування так званого штучного інтелекту, впровадження нових методик навчання, переходу до реалізації «наукової освіти», а також посилення взаємозв'язків між освітою, наукою і практикою. Полемізуючи і підтримуючи означені й багато інших інноваційних пропозицій таких відомих у зарубіжних та вітчизняних теоретиків і практиків просвітництва, як Ханна Арендт, Василь Кремень, Михайло Згуровський, Микола Жулинський, Тоні Джадт, Сергій Клепко, Олена Матвієнко, Стів Пінкер, Петро Саух, Світлана Сисоєва, Тімоті Снайдер, Ніл Фергюсон, Карл Ясперс та Мартін Хайдеггер, Стівен Пінкер та Ювал Ной Харарі, Тім О'райлі та багато інших просвітників, звертають увагу на традиційно актуальний, але дещо теоретично й методично розмитий аспект проблеми: необхідність реального, теоретичного, методологічного й практичного утвердження в освіті *принципу людиноцентризму,* блискуче обґрунтованого академіком, президентом НАПН України Василем Кременем. У контексті його реалізації акцентую увагу на «духовності», яка, на моє переконання, є своєрідним *камертоном освіти,* а отже основою основ стратегічного курсу її оновлення.

На підтвердження цього висновку поставлю запитання: «Для чого потрібна освіта?» Відповідь на нього є простою: для підготовки людини до самостійного життя та праці, входження в суспільний процес як суб'єкта – повноцінного творця культури, становлення і життєвої реалізації людини у всій повноті людських якостей.

При цьому зазначу, що людина є істотою матеріальною, соціальною, політичною й водночас моральною та духовною. Марксизм визначив її сутність «сукупністю суспільних відносин». Це не зовсім точно. Її сутність визначає ціла низка ознак, зокрема фізична сила, наявність продуктивних здібностей, маєтностей та грошей, статус та посада, інші «людські якості». Особливе місце серед них належить духовно-моральному складнику людини, її «духу» (інтелекту, розуму, духовності, моральності). Саме «дух», що «тіло рве до бою» (І. Франко), за висловом Данте, «рухає сонце та світила», формує й зміцнює віру, надію і любов. Дух є «господарем» тіла, а не навпаки. «У здоровому тілі – здоровий дух», – вважали давні мислителі й усіма можливими засобами зміцнювали їхню єдність, а інколи задля зцілення душі «виснажували плоть».

Показовими у цьому сенсі є роздуми одного з давньоіндійських філософів, учення яких датується приблизно VIII–III ст. до н.е. Він переймався простим запитанням: «Що в людині є найголовнішим?» – і тут само давав просту й зрозумілу відповідь: «Те, без чого людина перестає існувати як людина!» Ні рука, ні нога, ні навіть зір чи слух до цих речей не відносяться. Людина може їх втратити, скажімо, в бою, в результаті хвороби чи якогось нещасного випадку, однак зможе жити, мислити, працювати, створювати сім'ю, народжувати й виховувати дітей, тобто жити як людина. Втратою, яка позбавляє людину визнання як людини, є «втрата душі» (Max-Muller, 2000, p. 95). Очевидно, з ним можна погодитись.

Душа – це те, що визначає сутність всього живого, а особливо людини. Як писав у свій час Григорій Сковорода, «трава без душі – солома; дерево без душі – дрова; людина без душі – мрець». Не виключено, що давні мислителі знали щось таке, що ми – люди XXI століття – втратили в процесі історії тисячолітньої еволюції цивілізації, до чого нам ще треба «докопатись», зрозуміти, осмислити. Й першою серед перших це повинна зробити *освіта, сутність якої є виключно «духовною», людинолюбною, гуманістичною.* Звісно, освіта – це матеріально-духовний, теоретико-практичний, раціонально-естетичний і моральний процес, спрямований на забезпечення людини знаннями, підпорядкований формуванню

її компетенцій та гуманістичних цінностей, підготовці до праці. Однак у ньому має домінувати людський дух і спрямованість, рух від людини до людини, дух утвердження людини як найвищого творіння Великого Космосу.

Що ж таке «духовність»? Чим вона є в житті людини, а також у системі підготовки людини до самостійного життя – освіті?

В широкому розумінні феномен духовності пов'язаний з поняттями «дух», «пізнання», «розуміння», «усвідомлення», «творчість». Більш-менш зрозумілу відповідь стосовно розуміння їх плетива в контексті визначення духовності можна знайти в найперших пам'ятках світової літератури – індійських ведах, Біблії та Корані, у міфології народів світу, у надбаннях усної народної творчості. Трактування духовності формували сім мудреців світу, релігійні філософи, геніальні мислителі античності, зокрема Платон і Аристотель, представники знакових епох цивілізаційного розвитку людства – Середньовіччя, Відродження, Просвітництва, Нового й Новітнього часу, які послідовно змінювали одна одну. Особливе місце в цьому займають такі видатні філософи, як Кант і Гегель, а в наші дні – Карл Ясперс та Мартін Хайдеггер, Стівен Артур Пінкер та Ювал Ной Харарі, Тім О'райлі та Тоні Джадт, Тімоті Снайдер та низка інших видатних і відомих мислителів.

Узагальнюючи їхні висновки, можна сформулювати перше, наближене визначення цього вкрай утаємниченого феномена: *духовність* – здатність людини, процес і результат пізнання, освоєння, осмислення навколишнього світу, його природи й сутності, усвідомлення значення навколишнього світу для себе й водночас свого ставлення до нього, визначення особистого й колективно-суспільного місця і ролі в його творчому відтворенні.

Духовність формувалася поступово – впродовж десятків, тисяч, а, можливо, й мільйонів років – разом зі становленням людини як Homo sapiens на основі пізнавального, практичного та духовно-практичного освоєння навколишнього середовища й усвідомлення свого місця в ньому. У центрі духовності перебувають сокровенні питання: що таке світ; де моє місце в ньому; що я маю робити, аби щоб залишатися людиною? В основі духовності лежить світогляд людини як єдність таких складових, як світовідчуття, світосприйняття та світоперетворення. Вона (духовність) уособлює єдність раціонального мислення, чуттєвого переживання й спілкування людини як із зовнішнім світом, так і з собі подібними.

Духовність є одним із наріжних каменів життя людини і суспільства, і в силу цього, однією з перших і головних ознак остаточного виокремлення людини з природного середовища. «Праця», «розум», «чуттєвість» («почуття») і спілкування

підняли людину над природою, дозволили (забезпечили) «переробку природи» людською працею, створили «другу природу», тобто культуру. Остання своєю чергою постає як «одухотворена природа». Засобом цього одухотворення є розум і почуття, які з часом переходять одне в одне, взаємно збагачуючи свої можливості: розум стає чуттєвим, а почуття набувають теоретичного виміру. Духовність є нематеріальним виразом цієї культури – матеріальної й духовної, основною характеристикою власне людського (розумно-чуттєвого) осягнення світу.

Відомий дослідник «розуму» і «духу» Ювал Ной Харарі (нар. 1976 р.) поставив і більш-менш переконливо відповів на запитання про те, коли виникли духовність, інтелект, розум, а також які основні етапи в процесі їхньої еволюції до утвердження у тому статусі, в якому ми розуміємо й сприймаємо їх нині. Вчений довів, що відлік цього процесу ведеться від появи перших паростків «духу», а далі – утвердження «людини розумної» з проникненням в історію на глибину не менш як триста тисяч років. Еволюцію людського розуму, вважає вчений, треба розглядати у єдності (й на основі) духовно-практичного освоєння дійсності.

Утвердження розуму (людської духовності) супроводжували неймовірні злети і болючі провали. У нас є всі підстави для припущення, що у статусі, за яким ми визнаємо універсально-стійке цивілізаційне існування Homo sapiens, розум утвердився по лінії «осьового часу історії», поняття якого введено у філософію і всебічно обґрунтовано знаменитим німецьким дослідником Карлом Ясперсом.

Аналізуючи соціальні процеси, що здійснювалися у період переходу від ранніх до розвинених цивілізацій, філософ звернув увагу на ті якісні зміни, що виникли як у матеріальному, так і в духовному світі. За його оцінкою, період між VIII–III ст. до н.е. супроводжувався «вибухом» інновацій, які докорінно змінили плин світової організації і порядку. Людство стало свідком новітнього ідейно-світоглядного осмислення дійсності, що сформувалося в так званих «центрах випереджального розвитку» (Греція, Палестина, Іран, Індія та Китай); відчуло силу авторитетного голосу «вчителів людства» (Піфагор, Сократ, Платон, Аристотель, Ієремія, Заратустра, Будда, Гаутама, Лао-Цзи, Конфуцій). У цей час розпочався важкий і тернистий шлях переосмислення трансцендентно-сакральних першооснов буття, усвідомлення причетності кожної конкретної людини до таких сутностей буття, як Логос, Яхве, Брахма, Дао. Розум та почуття вибухнули здобутками в літературі та мистецтві, псалмами царя Давида,

розквітом авторської лірики та образотворчого мистецтва, особливо в Давній Греції та Палестині, Римі та Китаї. Спілкування за допомогою слова (мови) сприяло проникненню в їх сутність.

За версією німецького філософа, в цей час формуються перші світові релігії та потужні імперії, закладаються основи класового суспільства, викристалізовуються основні форми власності та ринкових відносин, облаштування політичного порядку, форми суспільної свідомості, викристалізовуються основні категорії філософського мислення, утверджується нова якість життя, нова культура, якісно вищий цивілізаційний статус людини і суспільства. Означені зміни, підготовку та впровадження яких забезпечували розум, праця і спілкування людини з людиною, змінили їх самих: праця стала більш осмисленою, розум – більш проникливим і життєво-практичним, спілкування – більш інтенсивним і цілеспрямованим.

Саме в цей час «розум» локалізувався як предмет власного теоретичного (філософського) аналізу, розпочав процес пізнання самого себе. У цей же час чуттєве освоєння дійсності стало більш осмисленим, доступним для розуміння й стало такою ж опорою, як розум і праця, а, можливо, ще більш дієвою. Таке формування і розвиток духовності. На різних континентах, в різних країнах і культурах вона має як спільні характеристики (закономірності), так і свої особливості. Саме в такому ж контексті відбувалося зародження, визрівання й зміцнювання духовності українського народу, глибина становлення якого сягає сивої давнини.

Як і в інших народів світу, українська духовність є результатом історичної еволюції єдності «розуму – праці – спілкування» людини в історичному просторі та часі. Тваринний світ духовності не знає, її функції виконує інстинкт, зрощений мільйонами років існування тварини у світі. Досить проникливо і точно цю істину пояснив людям видатний український письменник Микола Гоголь на прикладі такої екзистенції духовності, як «товариськість». За версією генія, батько і мати люблять своє дитя, звірі люблять власну дитину, однак жодна з живих істот, окрім людини, не має такого унікального почуття, як «товариськість». Воно притаманне тільки людині і є виявом духу, душевності, духовності у строгому розумінні цього поняття.

Бездонні глибини духовності, закриті нашаруваннями історії прадавньої культури, вимірюються тисячоліттями соціокультурного творення. В ній висвітлюються реалії єгипетських пірамід, виробнича традиція Межиріччя,

землеробська культура Трипілля й ще більш раніших, далеко ще не вивчених культур найдавніших народів світу. Своєрідним поштовхом для розвитку духовності стало таке історичне явище, як розподіл праці, що дозволило певним групам людей зосередитись на своєму: одним – на практичних потребах та виробничих можливостях їх задоволення, іншим – на потребах їх осмислення й освоєння як внутрішнього, душевного, кровного.

Неважко помітити, що українська історія є історією боротьби за виживання, незалежність, самостійність і свободу, де «праця» і «розум» (дух) взаємно запліднювали одне одного. У процесі органічної взаємодії пізнання, практики та спілкування формувалися і зміцнювалися як «фізичне єство» людини, так і її «дух», духовність і душевність, які опоетизовувалися, оспівувалися, втілювалися в традиціях культури, й водночас спонукали людину до дії, сповненої віри, надії і любові. Українці завжди прагнули працювати на власній землі, створювати родини, народжувати й виховувати дітей, як кажуть, завжди бути самими собою. Власне, саме цей наратив і визначав історично сформований статус і сенс української духовності, ментальності, духу і культури. Таким він є і нині.

Перші письмові свідчення унікальності й величі українського духу з'явилися в період зародження та розквіту Київської Русі (Замалеев & Зоц, 1981). Його дослідженню присвячено наукові публікації таких авторів, як М. Брайчевський, В. Даниленко, А. Кримський, О. Мельничук, І. Огієнко, О. Потебня, М. Суслопаров, О. Шахматов й ін. У наші дні цю тему продовжили М. Жулинський, А. Замалеєв, В. Зоц, Я. Калакура, М. Попович, О. Рафальський, В. Смолій, П. Толочко, П. Тронько й ін. талановитих істориків, літературо- та мовознавців, філософів та культурологів.

Вивчення теоретичних надбань українських мислителів, які заклали філософські основи розуміння українського способу життя, духу та культури, – Іларіона, Феодосія Печерського, Нестора, Володимира Мономаха, Климента Смолятича, Кирила Туровського й ін. – дозволяє виокремити такі характерні риси української духовності, як людинолюбство, повага до старших, їх авторитету і злагоди в родині, пошана до матері й праці, шанування (аж до обожнення) землі і тих, хто її обробляє, створює і захищає. Особливий статус в ній мають наративи патріотизму і морального обов'язку, єдності слова і діла, відповідальності й свободи. Звісно, це не відміняє і не затушовує існування в духовності українців тих чи інших негативних чи суперечливих характеристик. Вони були, є і будуть, вочевидь, доти, доки будуть існувати люди. Сутність не в цьому, а в тому, що

позитиву, людинолюбства і гуманізму в ній завжди було більше. Як відзначають зарубіжні дослідники України, в її духовності завжди домінували пріоритети, які возвеличували особистість, гуманізм, культуру й людяність.

Історія знає, що в силу різних обставин українці були вимушені захищатися від завойовників, які періодично з'являлися на українських землях, намагалися загарбати, розвалити або ж привласнити надбання культури українського люду, обернути населення у рабство. В той самий час історія знає й інше: українці не скорилися, не занепали духом, зуміли вистояти, захиститися, відродитися й, зрештою, утвердитися як народ, нація, цивілізація і культура.

Першооснови духовності в українській культурі, а отже й в освіті, заклав народ, а в його лоні – геніальні творці українського духу: Ярослав Мудрий, Григорій Сковорода, Іван Котляревський, Тарас Шевченко, Леся Українка, Іван Франко, багато інших «духовників», які створили фундамент, що утримує на собі весь український світ в його суперечливій історії й не менш суперечливому сьогоденні. Кожен з дослідників виокремлює в цьому процесі те головне, що запало в душу, трактує його як нетлінне, незнищене, вічне. Проникливо (за моєю оцінкою – геніально) цей пласт історії українського духу в наші дні у поетичній формі відобразив талановитий, але контраверсійний поет Павло Тичина (1952–1967):

Я єсть народ, якого Правди сила
ніким звойована ще не була.
Яка біда мене, яка чума косила! –
а сила знову розцвіла.

Щоб жить – ні в кого права не питаюсь.
Щоб жить – я всі кайдани розірву.
Я стверджуюсь, я утверждаюсь,
бо я живу.

Це оригінал його вірша, який радянська цензура переписувала на свій лад, давала власну інтерпретацію. Вірш сильний. Під його рядками підпишеться кожен свідомий і переконаний патріот України, адже вони правдиві. Кожен знає, що українці – народ історичний і цивілізаціїтворчий. Він виборов своє місце серед народів світу, усвідомлюючи власну ментальну сутність і призначення, й упевнено утверджує свою державність, культуру й ідентичність у складному й мінливому світі, зберігаючи тяглість історичної пам'яті та водночас відкриваючись до нових викликів і можливостей розвитку.

Не менш вагомо духовна велич українців викарбовується словами другого

геніального автора, українського поета і журналіста, діяча українського руху опору, шістдесятника Василя Симоненка (1935–1963). Оспівуючи такі наративи духовності, як укоріненість людини в рідній землі і культуру, матір і друзів, працю і Батьківщину, свободу і право людини на власний вибір, поет застерігає, наставляє, утверджує людину, яка продовжує торувати свій власний путь в цивілізаційній історії людства:

Можна вибрать друга і по духу брата,
Та не можна рідну матір вибирати.

За тобою завше будуть мандрувати
Очі материнські і білява хата.

І якщо впадеш ти на чужому полі,
Прийдуть з України верби і тополі.

Стануть над тобою, листям затріпочуть,
Тугою прощання душу залоскочуть.

Можна все на світі вибирати, сину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину.

За переконанням Василя Симоненка, українська духовність зіткана з батьківських традицій, просякнута потом тяжкої праці, військовою звитягою захисників Вітчизни, впевненістю в собі, у правоті власного вибору.

Не можу не звернути увагу й на ще одне знакове звучання вірша, в якому, як у чистому джерелі, за моїм переконанням, відображається істинна сутність і спрямованість української духовності. Йдеться про творчість українського поета, драматурга, одного з засновників сучасної української естрадної пісні, Героя України Юрія Рибчинського (нар. 1945):

Мій журавель – у нього очі сині,
Хоч кличе в мандри осінь золота.
Та знає він, що лиш на Батьківщині
Солодкою стає проста вода.

Про що хотів сказати поет словами, які стали піснею? Думаю про те, що світ, в якому живе нинішнє людство, є світом розмаїття народів, культур і цивілізацій. Всі вони є великими й величними, щонайменше для свого народу, простору і часу. Люди пишаються своїми надбаннями й незмінно проголошують їх значення для розвитку світової цивілізації і культури. І все ж, як вважає Ю. Рибчинський (і я в цьому його підтримую), серед них є одна, незамінна,

нетлінна, своя, українська, рідна, наша.

Українська культура – матеріальна і духовна, політична й моральна, естетична й релігійна, пронизана розумом і почуттями сердечності, відкритості, людинолюбства. *І хоча в ній інколи зустрічаються сплески несправедливості, жорстокості й насильства, вона ніколи не опускалася до закликів підкорення інших народів і культур, захоплення чужих територій, руйнування маєтностей, обернення людей у рабство, а тим паче – спонукання до війни й вбивства. Вона була, є й залишиться духовною скарбницею людства. Такою ж має бути й освіта.* Все інше – потрібне, актуальне, значиме – все, на чому наголошують теоретики і практики просвітництва, має бути підпорядковане «життєтворному людиноцентричному подиху Всесвіту», формуванню ноосферного буття людства у вічності (В. Вернадський).

Список використаних джерел / References

Max-Muller, F. (2000). Upanishads. Wordsworth Editions.

Замалеев, А. Ф., & Зоц, В. А. (1981). Мыслители Киевской Руси. *Вища школа.*